

HIDRAULIČKI I PNEUMATSKI SISTEMI

Osnovi kinematke I dinamike tečnosti

Osnovni hidrodinamički pojmovi

Tečnost se u hidrodinamici pa samim tim i u hidraulici posmatra kao **neprekidna lako deformabilna sredina**.

Pri tome se *kinematika tečnosti bitno razlikuje od kinematike krutog tela*, jer se tečnost sastoji iz neizmerno velikog broja delića koji se kreću jedan u odnosu na drugi, po različitim putanjama i svaki po svom zakonu.

Čak se i **na osnovu vizuelnog posmatranja tečnosti za vreme kretanja može zaključiti da je proces kretanja tečnosti vrlo složen**, tako da ni do dan danas mnogi problemi u vezi sa kretanjem tečnosti (a pogotovu gasova) nisu u potpunosti objašnjeni niti rešeni.

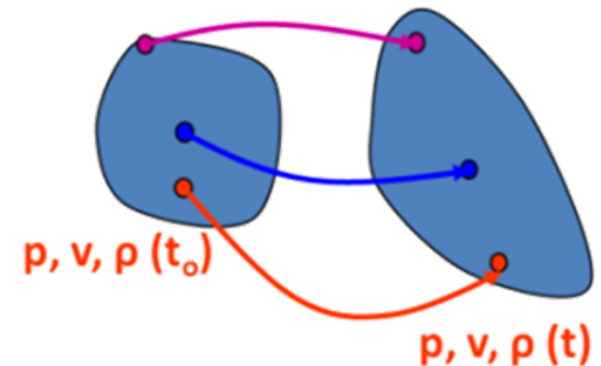
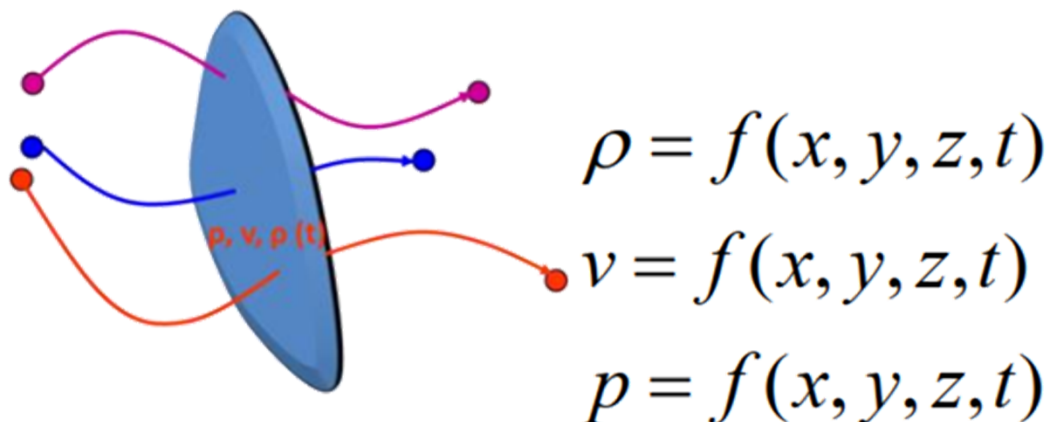
Osnovne metode

Osnovne veličine (parametri) za proučavanje kretanja tečnosti su: **gustina, brzina strujanja i pritisak.**

Posmatra se njihova promena u prostoru i tokom vremena. Dva osnovna pristupa su **Ojlerov** i **Lagranžov** pristup.

- **Ojlerovim** pristupom posmatraju se promene veličina tokom vremena u jednom delu prostora tečnosti.
- **Lagranžovim** pristupom “prati se” delić tečnosti na putanji. Naravno, jedan delić nije dovoljan za proučavanje kretanja, pa je potrebno posmatrati više njih, što otežava problem.

Osnovne metode

S obzirom na pretpostavku o neprekidnosti prostora koji tečnost ispunjava, pri premeštanju delića tečnosti iz jedne u obližnju sasvim blisku tačku, brzina i pritisak će se izmeniti za sasvim malu vrednost.

Brzina i pritisak se, dakle, smatraju neprekidnim funkcijama koordinata (i vremena, ako se menjaju u istoj tački u toku vremena).

Zato se proučavanje kretanja tečnosti u hidrodinamici, prema Ojlerovom načinu opisivanja i razmatranja strujanja, svodi na određivanje vektora brzine $v=v(x,y,z,t)$ ili njenih projekcija $v_x=v_x(x,y,z,t)$, $v_y=v_y(x,y,z,t)$, $v_z=v_z(x,y,z,t)$ i pritiska $p=p(x,y,z)$, pošto se gustina ρ smatra konstantnom.

Vrste kretanja tečnosti

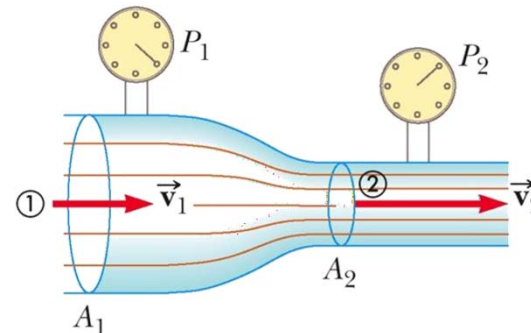
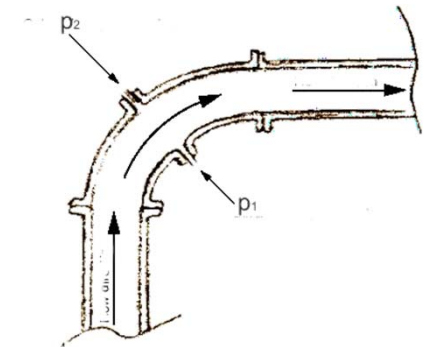
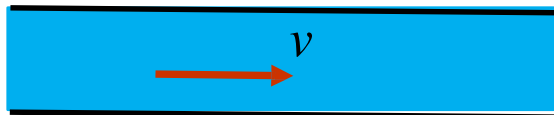

Ustaljeno (stacionarno) kretanje
parametri kretanja u
posmatranoj tački se ne menjaju
tokom vremena
(ne zavisi od vremena)

Neustaljeno (nestacionarno) kretanje
parametri kretanja u posmatranoj
tački su promenljivi
(zavisi od vremena)

**Jednoliko (ravnomerno)
strujanje**
brzina je konstantna u
celoj struji tečnosti

**Nejednoliko
(neravnomerno) strujanje**
vektor brzine se menja
tokom strujanja bilo po
intenzitetu ili pravcu

Vrste kretanja tečnosti

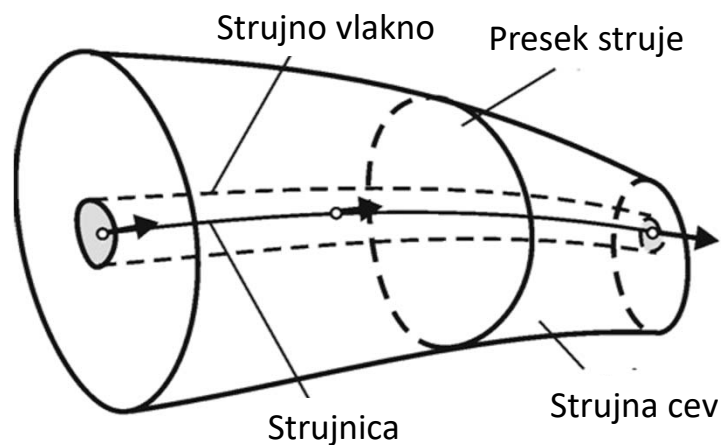
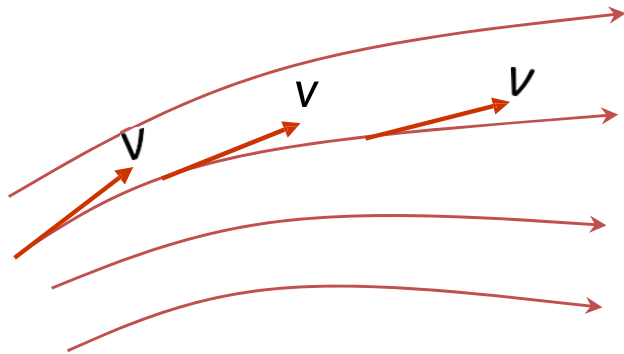
Da bi se tečnost kretala moraju postojati sile koje deluju na nju i izazivaju to strujanje.

- Strujanje slobodnim padom (otvoreni tokovi reke)
- Strujanje pod dejstvom mašine (naporno strujanje)
- Strujanje pod dejstvom gasa (pod pritiskom)

Strujanje može biti:

- prostorno,
- ravansko i
- osnosimetrično strujanje.

Osnovni pojmovi

Strujnica ili **strujna linija** je prostorna kriva linija u čijim se tačkama pripadajući vektor brzine poklapa sa pravcem tangente na tu liniju u posmatranom trenutku vremena.

Presek struje je površina normalna na strujnice.

Strujno vlakno je skup strujnica koje se nalaze unutar tela čija je osnova mala površina na preseku struje.

Strujna cev je skup strujnih vlakana koje se nalaze unutar tela čija je osnova površina na preseku struje.

Struja je skup strujnih cevi.

Režimi strujanja tečnosti

Postoje dva režima strujanja tečnosti:

Laminarno (slojevito) – kretanje kod kojeg se strujnice ne mešaju i određene su oblikom prostora kroz koji tečnost struji. Na primer, kod pravolinijske cevi konstantnog poprečnog preseka one su paralelne osi cevi: tj. strujnice su prave linije. Slobodna površina tečnosti, ako postoji, je ravna. Kod ovakvog strujanja nema poprečnog kretanja tečnosti, **brzina i pritisak ne pulsiraju**. Laminarno kretanje je, dakle, kretanje koje odaje utisak potpune pravilnosti. To je kretanje u slojevima, odakle za isto dolazi uobičajeni naziv (od latinske reči *lamina* - sloj).

Turbulentno (vrtložno) – kretanja zapaža se da je uzburkano i haotično; na slobodnoj površini tečnosti (ako postoji) javljaju se ispupčenja i udubljenja, koja su vidljiva i koja nemaju stalan oblik; čas se pojave čas nestanu. **brzina i pritisak pulsiraju** za vreme strujanja. Ovo kretanje ostavlja utisak potpune nepravilnosti i zato se naziva turbulentnim kretanjem (od latinske reči *turbulentus* - nepravilan).

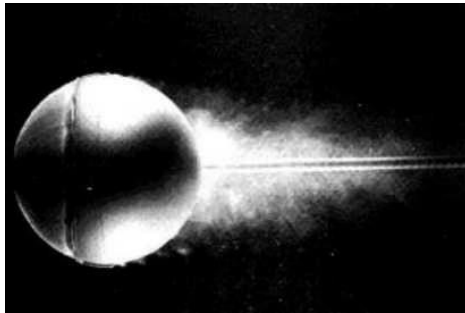
Režimi strujanja

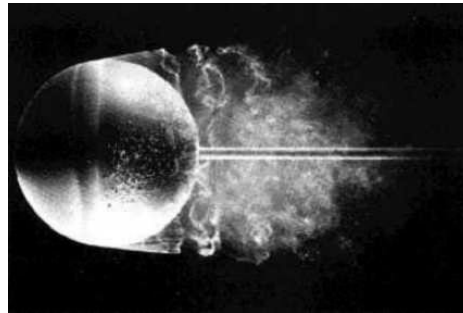
Oba načina kretanja tečnosti mogu da se ostvare u cevima i kanalima. Laminarno kretanje se ostvaruje obično kada je reč o viskoznijim tečnostima.

- Kretanje sirove nafte u naftovodima i težih naftnih derivata kao i raznih ulja je laminarno.
- Strujanje vode kroz cev malog prečnika (kapilare) je, takođe, laminarno.
- Strujanje vode u cevima većeg prečnika, kanalima i rekama je, po pravilu, turbulentno.
- Kretanje vazduha i drugih gasova kroz cevovod je turbulentno.

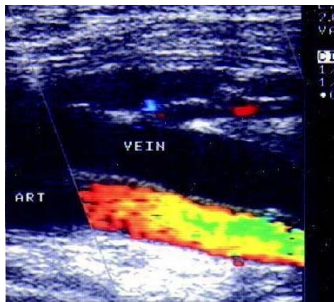
Režimi strujanja

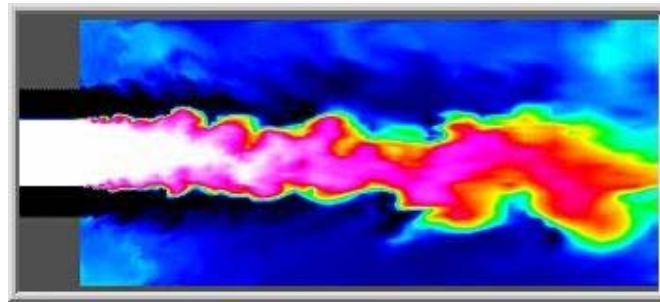
laminarno strujanje

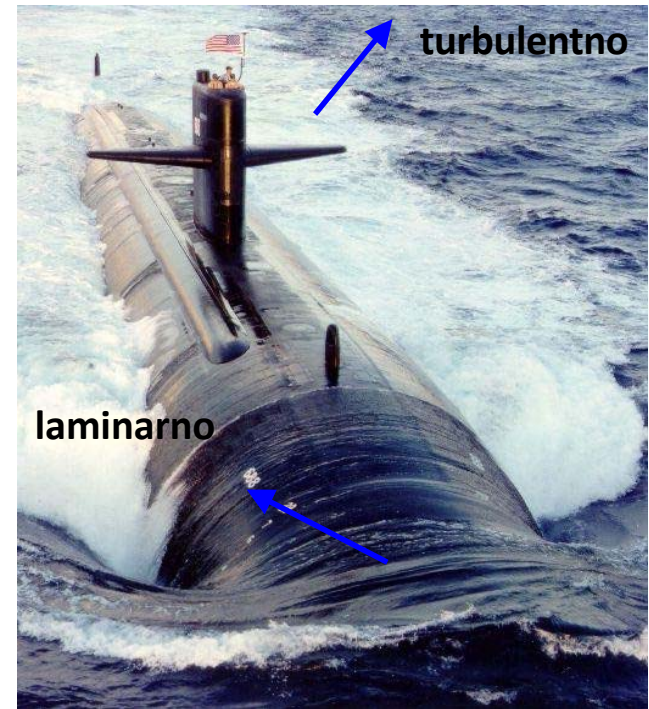
turbulentno strujanje

laminarno strujanje krvi

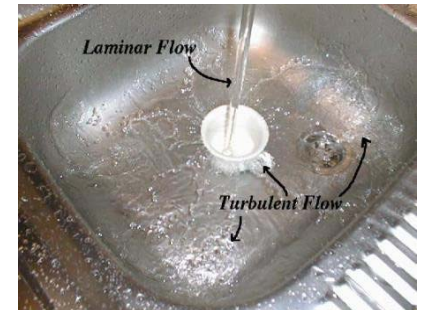

turbulentno strujanje u auspuhu

laminarno

turbulentno

Režimi strujanja

Ispitivanje režima strujanja prvi je izvršio Osborne Reynolds 1883. g

Rejnoldsov broj:

$$Re = \frac{vd}{\nu} = \frac{vd\rho}{\eta}$$

v - srednja brzina strujanja

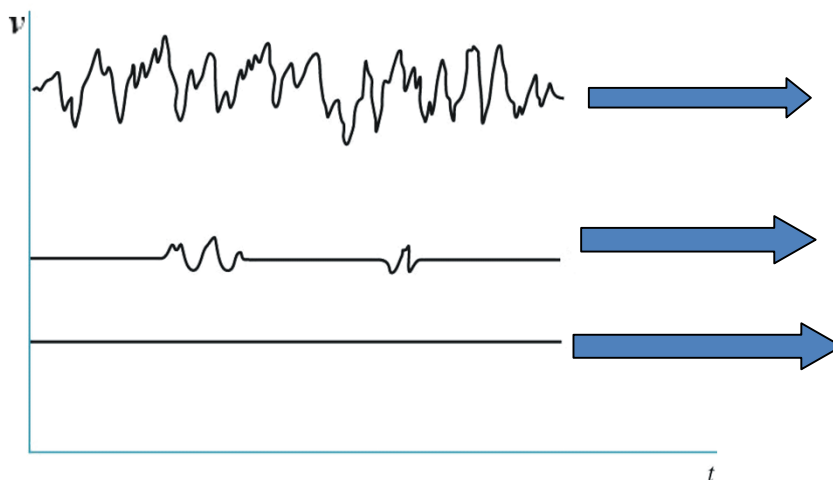
ν - koeficijent kinematske viskoznosti

d - prečnik cevi

η - koeficijent dinamičke viskoznosti

ρ - gustina

Rejnoldsov broj predstavlja odnos inercijalnih viskoznih sila. "Pobeda" inercijalnih sila izaziva turbulentno strujanje.

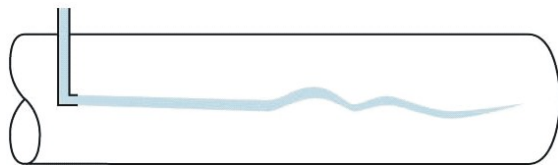
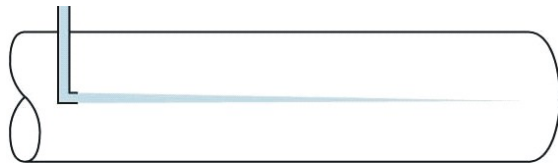

$Re > 4000$ – turbulentno

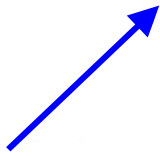
$2100 < Re < 4000$ – prelazno

$Re < 2100$ - laminarno

Promena režima strujanja

Brzina strujanja se postepeno povećava

laminarno

prelazno

turbulentno

Promena režima strujanja

- Prelaz turbulentnog strujanja u laminarno uvek se odigrava pri istoj brzini, tako da se ispod određene brzine nikako ne može postići turbulentno strujanje.
- Prelaz sa jedne na drugu vrstu tečnosti Reynolds je nazvao **kritičnom brzinom**.
- Bezdimenzijski koeficijent k isti je za sve tečnosti i gasove i za sve prečnike cevi.
- Koeficijent k je čist broj koji, kako su pokazali ogledi za cev kružnog preseka, ima vrednost **2320**.
- Kao priznanje Reynoldsu, ovaj broj je nazvan **kritičnim reynoldsovim brojem**.

$$v_{kr} = k \frac{v}{d}$$

$$k = \frac{v_{kr} d}{v}$$

$$Re^* = \frac{v_{kr} d}{v} = 2320$$

Protok

Protok je količina tečnosti koja prođe kroz presek struje fluida u jedinici vremena. Količina se posmatra kao masa ili zapremina.

Tako postoje:

- **maseni protok** (Q_m) – masa fluida koja prođe kroz presek struje u jedinici vremena. Najčešće se primenjuje kod strujanja stišljivih fluida (gasova) i

$$Q_m = \frac{m}{t} \quad (kg/s)$$

- **zapreminski protok** (Q) – zapremina fluida koja prođe kroz presek u jedinici vremena. Primenjuje se kod strujanja nestišljivih fluida (tečnosti).

$$Q_m = \frac{m}{t} \quad (m^3/s \text{ ili } l/min)$$

$$Q_m = \frac{m}{t} = \frac{\rho V}{t} = \rho Q$$

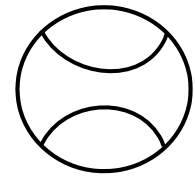
Merenje protoka

Merni uređaji za merenje protoka nazivaju se **protokomeri**.

Vrste protokomera:

- **rotametar**: plovak se podiže više pri većem protoku
- **turbulentni**: zaslon osciluje brže pri većem protoku
- **oscilujuć**i: frekvencija je veća pri većem protoku
- **Koriolisov**: cevi se šire više pri većem protoku
- **turbinski**: lopatice se obrću brže pri većem protoku
- **pritisni**: protok se meri prema razlici pritisaka p_1 i p_2 nastale usled promene preseka struje

Hidraulični simbol
protokomera

Brzina strujanja tečnosti

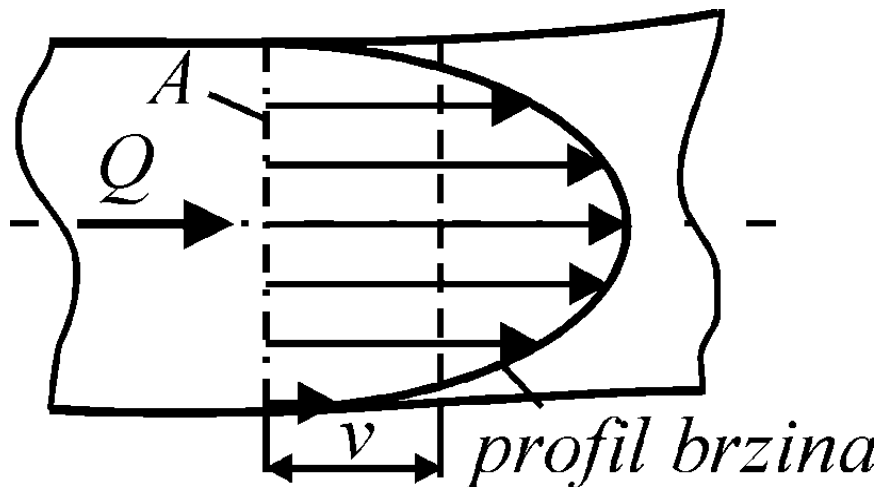

Brzina strujanja nije ista u svim tačkama preseka.

Razlika zavisi od viskoznosti, trenja sa zidovima cevi i stišljivosti.

Za brzinu strujanja u preseku uzima se **srednja brzina**:

$$v = \frac{Q}{A}$$

Snaga struje tečnosti

Snaga je se može definisati kao brzina vršenja rada, tj. proizvod sile i brzine:

$$P = Fv$$

Kako je:

$$F = pA \quad i \quad Q = Av$$

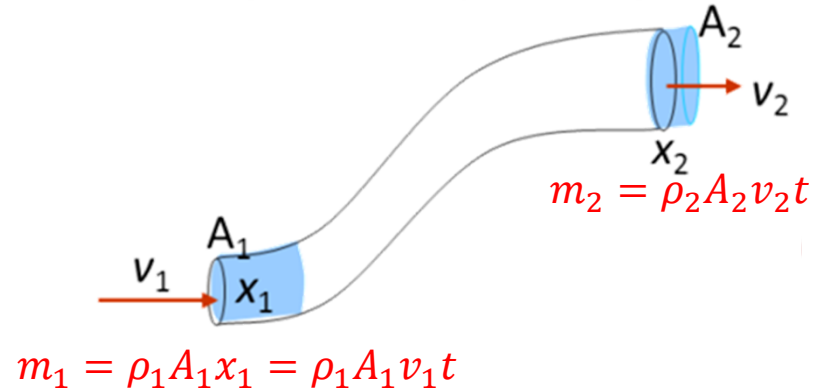
Snaga je proizvod pritiska i protoka.

$$P = pQ$$

Jednačina kontinuiteta

Predstavlja zakon o održanju mase primenjen na strujanje fluida.

Prema zakonu održanju mase:

$$m_1 = m_2$$

$$\rho_1 A_1 v_1 = \rho_2 A_2 v_2$$

Za nestišljivu tečnost: $\rho_1 = \rho_2 = \rho$

$$A_1 v_1 = A_2 v_2$$

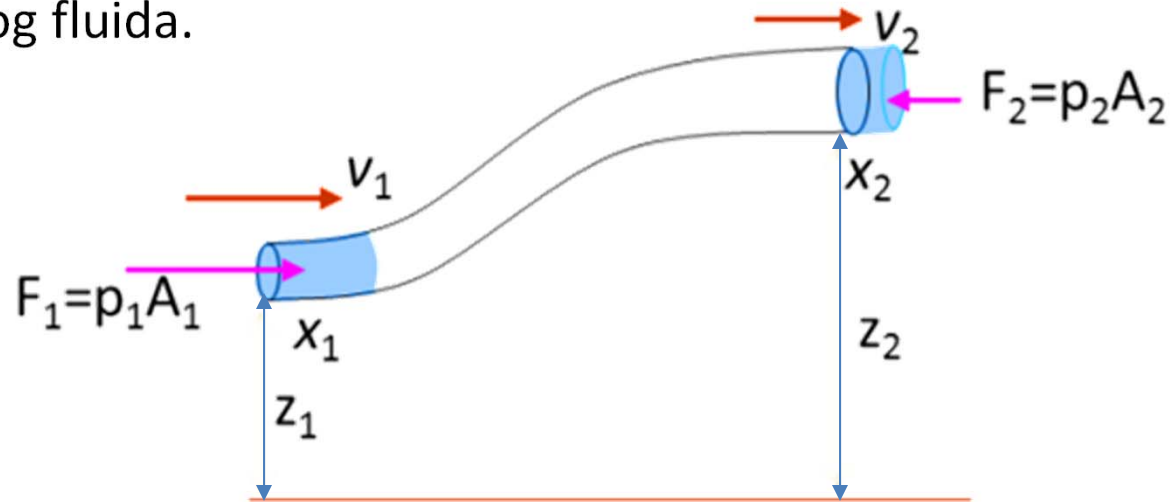
$$Av = Q = \text{const}$$

Protok pri stacionarnom strujanju savršenog, nestišljivog fluida je konstantan.

Bernulijeva jednačina

Predstavlja primenu zakona o održanju energije na stacionarno strujanje nestišljivog fluida.

Rad u presecima 1 i 2:

$$W_1 = F_1 x_1 = p_1 A_1 x_1 = p_1 V$$

$$W_2 = -F_2 x_2 = -p_2 A_2 x_2 = -p_2 V$$

Ukupni rad:

$$W = (p_1 - p_2) \Delta V$$

Bernulijeva jednačina

Promena kinetičke energije:

$$\Delta E_k = \frac{1}{2}mv_2^2 - \frac{1}{2}mv_1^2$$

Promena potencijalne energije:

$$\Delta E_p = mgz_2 - mgz_1$$

Prema zakonu o održanju energije:

$$W = \Delta E_k - \Delta E_p$$

$$(p_1 - p_2)V = \frac{1}{2}mv_2^2 - \frac{1}{2}mv_1^2 + mgz_2 - mgz_1$$

$$\rho = \frac{m}{V} = \text{const}$$

$$p_1 - p_2 = \frac{1}{2}\rho v_2^2 - \frac{1}{2}\rho v_1^2 + \rho g z_2 - \rho g z_1$$

$$p_1 + \frac{1}{2}\rho v_1^2 + \rho g z_1 = p_2 + \frac{1}{2}\rho v_2^2 + \rho g z_2$$

Bernulijeva jednačina

$$p + \frac{1}{2}\rho v^2 + \rho g z = \text{const}$$

Diagram illustrating the components of the Bernoulli equation:

- Statički pritisak (Static pressure) corresponds to p .
- Brzinski pritisak (Dynamic pressure) corresponds to $\frac{1}{2}\rho v^2$.
- Visinski pritisak (Hydrostatic pressure) corresponds to $\rho g z$.

Zbir statičkog, brzinskog i visinskog pritiska za svaki presek stacionarne struje savršenog i nestišljivog fluida je konstantan.

Visinski oblik Bernulijeve jednačine:

$$\frac{p}{\rho g} + \frac{v^2}{2g} + z = \text{const}$$

Zbir piezometrijske, brzinske i geodezijske visine za svaki presek stacionarne struje savršenog i nestišljivog fluida je konstantan.

Primena Bernulijeve jednačine

Strujanje u pravoj cevi gde je $z_1=z_2$:

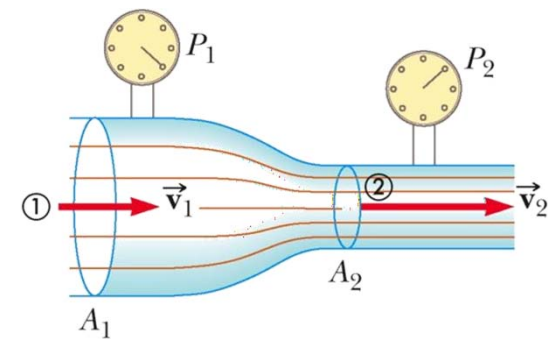
$$\frac{p_1}{\rho} + \frac{v_1^2}{2} = \frac{p_2}{\rho} + \frac{v_2^2}{2}$$

Strujanje u cevi promenljivog prečnika

U užem delu cevi fluid struji brže ($v_2 > v_1$). Zbog toga je pritisak na širem delu veći ($p_1 > p_2$). To se može iskoristiti za merenje brzine (Pito cev) i protoka (Venturijeva cev). Može se pokazati da protok zavisi od izmerene razlike pritiska:

$$Q = \sqrt{\frac{2(p_1 - p_2)}{\rho}} = k\sqrt{\Delta p}$$

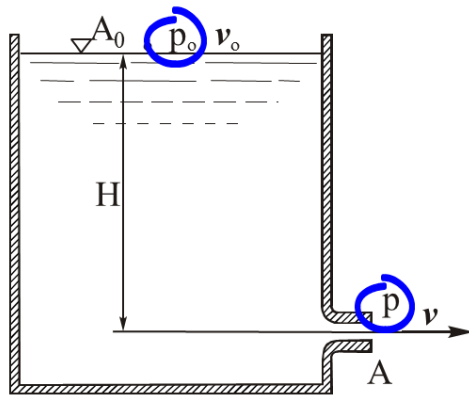
Primena Bernulijeve jednačine

Isticanje kroz mali otvor u tankom mlazu

Slobodna površina A_0 je mnogo veća od poprečnog preseka otvora A , pritisci na površini i otvoru su jednaki ako visina nije velika ($p=p_0$) i važi jednačina kontinuiteta ($Av = A_0v_0$).

Bernulijeva jednačina za površinu A_0 i mali otvor A :

$$\frac{p_0}{\rho g} + \frac{v_0^2}{2g} + H = \frac{p}{\rho g} + \frac{v^2}{2g}$$
$$v_0 = \frac{A}{A_0} v$$
$$v^2 \left(1 - \frac{A^2}{A_0^2} \right) = 2g \left(\frac{p - p_0}{\rho g} + H \right)$$
$$0 \approx 0$$
$$v = \sqrt{2gH}$$

Toričelijev obrazac: brzina kojom tečnost ističe kroz mali otvor u tankom zidu, koji se nalazi na dubini H od površine tečnosti jednaka je brzini koju bi telo imalo pri slobodnom padu sa te visine.

$$Q = Av = A\sqrt{2gH}$$

Primena Bernulijeve jednačine

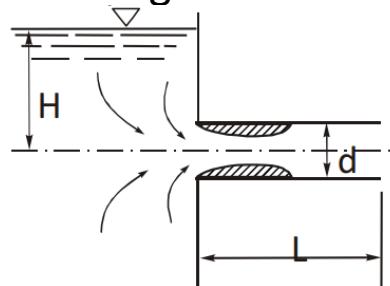
Isticanje kroz naglavke

Za povećanje koeficijenta isticanja, a time i brzine isticanja i protoka, koriste se nastavci koji se nazivaju **naglavci**.

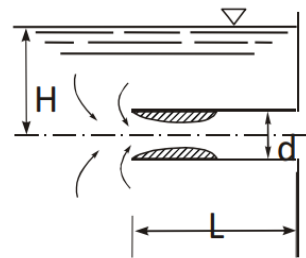
U suženom delu (mrtva zona) povećava se brzina strujanja, time i protok. Ali, u ostalom delu dolazi do gubitka energije, pa se dužina naglavka mora ograničiti.

Ustanovljeno je da dužina mrtve zone iznosi 4 prečnika, pa se naglavci konstruišu tako da bude $l = 4d$.

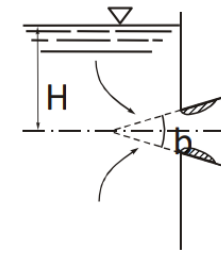
Naglavci mogu biti različitih oblika:

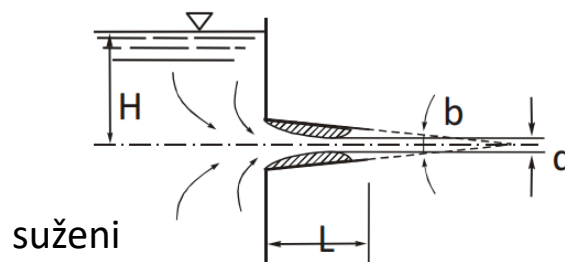
cilindrični

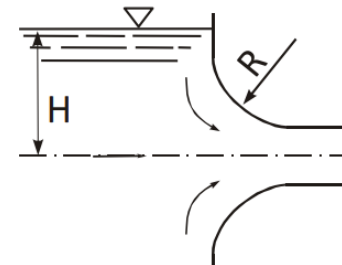
Bordin

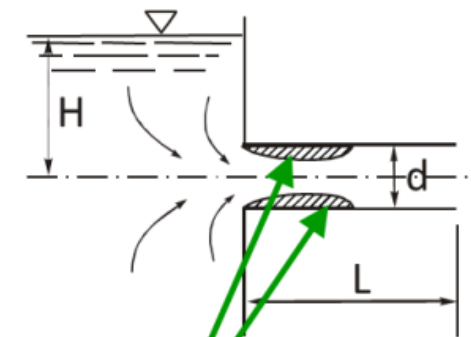
prošireni

suženi

konusni

„mrtva zona“

Otpori strujanju tečnosti

Realne (viskozne) tečnosti struje od mesta sa većim pritiskom ka mestima sa manjim pritiskom. Pri tome nailazi na otpore koji rastu u zavisnosti od:

- povećanja brzine strujanja
- povećanja dužine cevi
- viskoznosti
- pojave turbulencije
- smanjenja preseka

Otpor izaziva gubitka pritiska Δp . Bernulijeva jednačina za realnu tečnost je:

$$p_1 + \frac{1}{2}\rho v_1^2 + \rho g z_1 = p_2 + \frac{1}{2}\rho v_2^2 + \rho g z_2 + \Delta p$$

Gubici mogu biti:

- gubici na putu Δp_L i
- lokalni gubici Δp_ξ

Ukupan gubitak pritiska:

$$\Delta p = \Delta p_L + \Delta p_\xi$$

Otpori strujanju tečnosti

Gubici na putu

$$\Delta p_L = \lambda \frac{l}{d} \frac{\rho v^2}{2}$$

Koeficijent gubitaka
Za laminarno strujanje

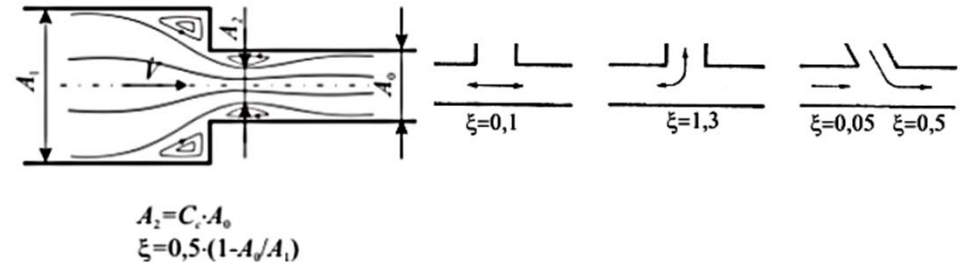
$$\lambda = \frac{64}{Re}$$

Gubici najviše zavise od brzine strujanja v , potom od dužine cevi l , prečnika cevi d i gustine tečnosti ρ .

Lokalni gubici

$$\Delta p_\xi = \xi \frac{\rho v^2}{2}$$

Faktor lokalnih otpora

Kako gubici najviše zavise od brzine, da bi se smanjili gubici, preporučuju se brzine strujanja u hidrauličnim sistemima:

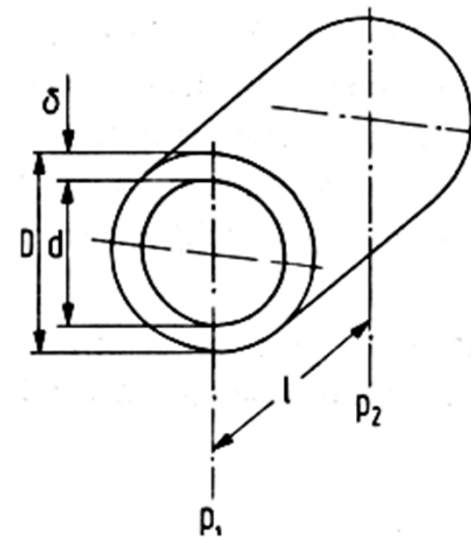
- za usisne vodove (pre pumpe): 0,5 – 2 m/s
- za potisne vodove (posle pumpe): 2 – 15 m/s
- za povratne vodove (pre rezervoara): 2 m/s

Otpori strujanju tečnosti

Isticanje kroz prstenasti zazor

Prstenasti zazor postoji u svim komponentama hidrauličnih sistema (klip i zid cilindra, zubi i zid pumpe itd). Ako je zazor mali ($\delta=2-8\mu\text{m}$) i koncentričan, gubici postaju toliki (veliko l , malo d) da strujanja (curenja) praktično nema.

Hidraulički udar

Isticanje kroz prstenasti zazor

Hidraulični udar nastaje zbog nagle promene brzine strujanja izazvane naglim otvaranjem ili zatvaranjem toka.

Manifestuje se bukom i udarima koji mogu izazvati lomove.

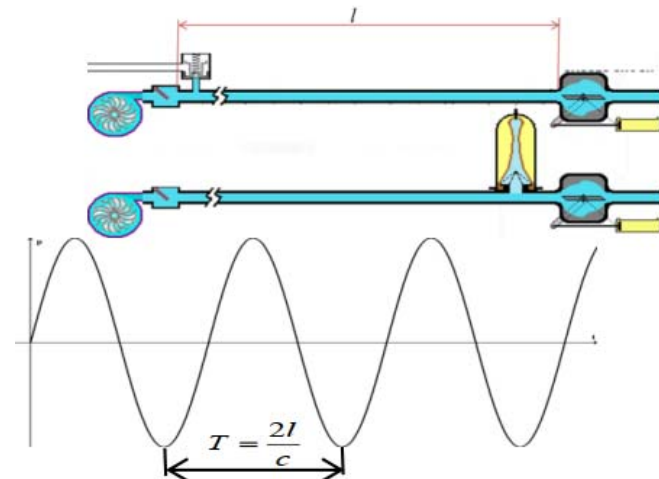
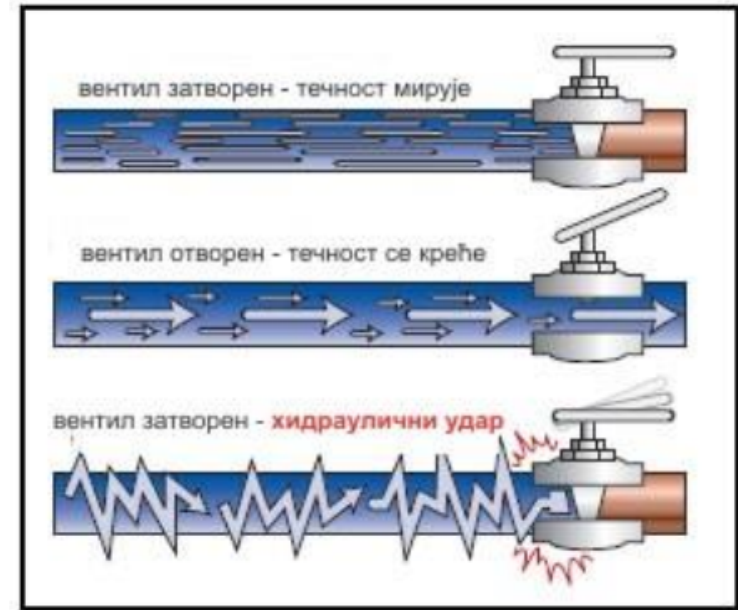
Zatvaranjem ventila nastaje veliki porast pritiska:

$$\Delta p = \rho c v$$

Porast pritiska pri hidrauličnom udaru jednak je proizvodu gustine tečnosti, brzine prostiranja zvuka u toj tečnosti i brzine strujanja tečnosti.

Povećanje pritiska izaziva udarni talas koji se kroz tečnost prostire brzinom kojom bi se zvučni talas prostirao u tečnosti.

Perioda tog talasa iznosi $T = 2l/c$

Hidraulički udar

Kada bi se smanjilo vreme otvaranja ventila $T < t_z$, udara ne bi bilo. Ali u hidrauličnim sistemima to nije moguće, jer postoji veliki broj otvaranja i zatvaranja tokova.

Zato je neophodno udar kompenzovati. Sigurnosni ventil u prvom cevovodu se ne otvara dovoljno brzo da spreči udar.

Efikasniji način je ugradnja **akumulatora**. Tako će se energija udara kasnije moći iskoristiti kao dodatna energija za potrebe sistema.

